۶

امّ حبیبه

همسر گرامی رسول خدا (ص)

فتحیه فتاحی زاده

عضو هیئت علمی دانشگاه الزهرا (س)

بسم الله الرحمن الرحیم

زنان اسوه (٠٦) ام حبیبه همسر گرامی رسول خدا صلی الله علیه و آله

نویسنده:

فتحیه فتاحی زاده

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

زنان اسوه (۰۶) ام حبیبه همسر گرامی رسول خدا صلی الله علیه و آله

مشخصات کتاب

سرشناسه : فتاحی زاده ، فتحیه ، ۱۳۴۳ -

عنوان و نام پدیدآور : ام حبیبه همسر رسول خدا (ص)/ فتحیه فتاحی زاده.

مشخصات نشر : تهران: نشر مشعر ، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری : ۴۳ ص.

فروست : زنان اسوه؛ ۶.

شابک : ۴-۳۵۴-۵۴۰-۹۶۴-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

یادداشت : کتابنامه: ص. [۳۹] - ۴۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع : رمله بنت ابی سفیان ، ۲۵ قبل از هجرت - ۴۴ق .

رده بندی کنگره : BP۵۲/۲ /ر۸ ف۲ ۱۳۹۰

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۹۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۲۶۲۶۱۶۴

ص: ۱

اشاره

ص: ۲

ص: ۳

ص: ۴

ص: ۵

ص: ۶

ص: ۷

دیباچه

سعادت واقعی انسان و شرط پویایی جوامع بشری در سایه شناخت و کارآمد کردن سیره اولیای الهی است. پر آشکار است که سیره اولیای الهی به ویژه اهل بیت خانـدان وحی (علیهم السـلام) به عنوان متقن ترین آموزه های تربیتی و اساسـی ترین مؤلفه در فرهنگ اسـلامی است. شـناخت واقعیت هـای زنـدگی آنـان و بهره گیری از روش و منش و رفتار و گفتارشان می توانـد زمینه های تعالی و سعادت واقعی انسان را فراهم سازد، از این رو پژوهش در آثار اولیای الهی به ویژه جست وجو در احوال خانـدان پاک نبوت که در دامان پر مهر آنان کامل ترین انسان ها پرورش یافته اند به منظور الگو گیری از آنان ضرورت انکارناپذیر مراکز پژوهشی است.

ص: ۸

گروه تاریخ و سیره مرکز تحقیقات حج در راستای ایفای رسالت خود برای ترویج فرهنگ اصیل اهل بیت (علیهم السلام) دست به انتشار شرح حال عده ای از مردان و زنان انسان ساز زده است که از جملهٔ آنان شرح حال بانوی گرامی اسلام، ام حبیبه، همسر گرامی رسول خدا (ص) است.

در پایان مرکز تحقیقات لازم می داند که از تلاش های پژوهشگر محترم سرکار خانم دکتر فتحیه فتاحی زاده، عضو هیئت علمی دانشگاه الزهرا (علیها السلام) و همکارانشان خانم نجمیه افشاری، فاطمه نظری و همه کسانی که در به ثمر رسیدن این اثر تلاش کردند، سپاسگزاری نماید.

انه ولی التوفیق

مرکز تحقیقات حج

گروه تاریخ و سیره

ص: ۹

مقدمه

بررسی زندگی پیامبر اکرم (ص) و آشنایی با زوایای زندگی آن حضرت، بخش مهمی از تاریخ صدر اسلام را به خود اختصاص داده است. نگاهی به تاریخچه زندگی همسران آن حضرت بخشی از این تاریخ را تشکیل می دهد و تاکنون مطالعات گوناگونی در این باره انجام شده است.

آنچه پیش روی داریم نگاهی اجمالی به زندگی ام حبیبه یکی از همسران رسول خدا (ص) است. ام حبیبه دختر ابوسفیان بن حرب است (ابوسفیان یکی از دشمنان سرسخت رسول خدا (ص) بود) که در نخستین سال های دعوت آن حضرت برخلاف خواست پدرش مسلمان شد و همراه شوهرش به حبشه هجرت کرد. شوهر ام حبیبه نیز در حبشه

ص: ۱۰

نصرانی شد و علی رغم اصرار شوهرش بر نصرانی شدن ام حبیبه، او بر دین مبین اسلام وفادار ماند و رسول خدا (ص) به پاس این وفاداری و استواری او بر دین اسلام او را در حبشه به عقد خود درآورد و بدین سان او در زمره یکی از همسران رسول خدا (ص) قرار گرفت.

امید است این گام ناچیز بستر مطالعات بیشتر و دقیق تری را فراهم آورد.

ص: ۱۱

نام و نَسَب

«امّ حبیبه» دختر ابی سفیان صَخر بن حَرب بن امیه ابن عبد شمس قرشی اموی است. (۱)نام مادرش طبق روایاتی «آمنه بنت عبدالعزی بن حَرثان» از «بنی عَدِی بن کَعب» می باشد. (۲)در روایت دیگری نام مادرش «صفیه بنت ابی العاص بن امیه بن عبدشمس بن عبد مناف» ذکر شده است. (۳)تاریخ ولادت وی را هفده

۱- الاستیعاب، ابن عبدالبر، ج۴، ص۱۸۰۸؛ إمتاع الأسماع، مقریزی، ج۶، ص۶۴؛ تاریخ الطبری، محمد بن جریر طبری، ج۱۱، صص ۶۰۵ و ۶۷۱؛ اعلام الوری بأعلام الهدی، فضل بن حسن الطبرسی، ص ۱۴۱.

۲- تاریخ مدینه دمشق (تراجم النساء) ، ابن عساکر، صص ۷۵ – ۷۷.

۳- تاریخ مدینه دمشق، ص ۷۳؛ الاستیعاب، ج۴، ص۱۸۰۸؛ إمتاع الأسماع، ج۶، ص۶۴؛ تاریخ الطبری، ج۱۱، صص ۶۰۵ و ۶۷۱؛ اعلام الوری بأعلام الهدی، ص ۱۴۱.

ص: ۱۲

سال پیش از بعثت یاد کرده اند. (۱)و این تاریخ با روایاتی که سن او را در سال هفتم هجری، سی و چند سال دانسته اند، توافق دارد. (۲)در نام امّ حبیبه اختلاف نظر وجود دارد؛ برخی گفته اند نام او «رَمله» است و برخی او را «هند» خوانده اند؛ اما نزد جمهور عالمان به نسب، سیره، حدیث و خبر، نام «رمله» مشهورتر است. (۳)امّ حبیبه از میان همسران حضرت، تنها همسری بود که با ایشان رابطه نسبی داشت. وی از صادق ترین همسران رسول خدا (ص) و یکی از زنان مؤمن بوده است. (۴)او پیش از پیامبر (ص) با «عبیدالله بن جَحْش» عمه زاده پیامبر (ص) ازدواج کرده بود و کنیه اش به سبب نام فرزندش (حبیبه بنت عبیدالله بن جحش) ، ام حبیبه است. (۵)

بعضی از مورخین تولد حبیبه را در مکه و پیش از

۱- دلائل النبوه، احمد بن حسین بیهقی، ج۳، ص۴۶۱؛ الاصابه فی تمییز الصحابه، ابن حجر عسقلانی، ج۴، ص۳۰۵.

۲- الطبقات الکبری، ابن سعد، ج ۸، ص ۷۰؛ تاریخ مدینه دمشق (تراجم النساء) ، ص۸۷.

۳- الطبقات الکبری، ج۸، ص۷۶؛ أنساب الأشراف، ج۱، ص۴۳۸؛ تاریخ یعقوبی، ج۲، ص۸۴؛ الاستیعاب، ج۴، ص۱۸۰۸و ۱۹۲۹؛ دلائل النبوه، ج۳، ص ۴۶۰؛ الإصابه، ج۸، ص۳۷۴؛ إمتاع الأسماع، ج۶، ص۶۳.

۴- إمتاع الأسماع، ج۶، ص۴؛ وسائل الشیعه، شیخ حر عاملی، ج ۲۰، ص۲۴۴؛ بحارالانوار، محمدباقر مجلسی، ج۲۲، ص۲۰۴.

۵- أنساب الأشراف، احمد بن یحیی البلاذری، ج۱، ص۴۳۸؛ أسدالغابه، علی بن محمد الجزری، ج۶، ص۳۱۵؛ الإصابه، ج۸، ص ۸۰.

ص: ۱۳

هجرت به حبشه دانسته اند، ولی برخی تولد او را در حبشه و هنگام هجرت پدر و مادرش به آنجا ثبت کرده اند. حبیبه بعدها با «داوود بن عُروه بن مسعود ثقفی» ازدواج کرد. (۱)

لازم به ذکر است که محمد بن سیرین در روایتی با عبارت

«حَبیبَهُ بِنت أبی سُفیانٍ قالَت: سَمِعتُ النَّبیَّ (ص) یَقُولُ: مَن ماتَ لَهُ ثَلاثَه مِنَ الوَلَد. . .» ، نام امّ حبیبه را «حبیبه بنت ابی سفیان» ذکر کرده است؛ درحالی که ابوسفیان دختری به نام حبیبه نداشته است. مؤید این امر سخن ابن عبدالبر در الاستیعاب است که می گوید: «گمان می کنم که حبیبه، دختر ام حبیبه دختر ابی سفیان باشد» . (۲)

از سوی دیگر زُهری، از «زینب بنت ام سلمه» ، از حبیبه بنت ام حبیبه، از مادرش ام حبیبه، از زینب بنت جحش نقل می کند که: رسول خدا [(ص)] با صورتی برافروخته از خواب بیدار شد در حالی که می گفت: «لا إلهَ إلاّ الله، وَیلٌ لِلعَرَبِ مِن شَرٍّ قَدِ اقتَرَبَ. . .» . مطابق سند فوق، حبیبه دختر ام حبیبه بنت ابی سفیان است. (۳)

۱- أسدالغابه، ج۶، ص۳۱۵؛ الإصابه، ج۸، ص ۸۰؛ إعلام الوری بأعلام الهدی، ص ۱۴۱.

۲- الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۸۰۸.

۳- أسدالغابه، ج۶، ص ۶۰؛ الإصابه، ج۸، ص ۸۱.

ص: ۱۴

ص: ۱۵

اسلام و هجرت به حبشه

ام حبیبه از سابقان در اسلام و از مهاجران به حبشه بود. (۱)وی در شرایط بسیار سختی به اسلام گروید و در کنار پیروان رسول خدا (ص) قرار گرفت؛ زیرا پدرش (ابوسفیان) از سران کفار و مشرکان مکه بود که تمام توان خود را برای نابودی اسلام و جلوگیری از گسترش آن و نیز دشمنی با شخص پیامبر (ص) به کار بسته بود. برای ابوسفیان که در صف مقدم مبارزه با اسلام و پیامبر (ص) قرار داشت، بسیار سخت و غیر قابل قبول بود که دخترش (رمله) به صف پیروان پیامبر (ص) بپیوندد. در حقیقت، اقدامات خشونت طلبانه و شکنجه های وحشیانه و محرومیت های اجتماعی و اقتصادی که امثال ابوسفیان

۱- اسد الغابه، ج ۵، ص ۴۵۷؛ الاصابه، ج ۸، ص ۱۴۰.

ص: ۱۶

بر مسلمانان وارد کردند، موجب شد تا مسلمانان، مکه را به قصد حبشه ترک کنند.

زمانی که رسول خدا (ص) یارانش را در سختی و بلا دید و دریافت که نمی تواند مانع سختی و بلای آنان شود به آنان فرمود:

باید به حبشه هجرت کنید؛ زیرا آنجا پادشاهی دارد که به کسی ظلم نمی کند، آنجا سرزمین صدق است و خداوند در آنجا فرجی برای شما قرار داده است. (۱)

با این پیشنهاد، برخی از صحابه، برای حفظ دین خود، از مکه به حبشه هجرت کردند و بدین ترتیب اولین هجرت در اسلام صورت گرفت.

از قبیله بنی اسد بن خزیمه، عبیدالله بن جحش بن رئاب بن یَعْمُر و برادرش عبیدالله بن جحش به همراه همسرش (ام حبیبه بنت ابی سفیان بن حرب بن امیه) ، از جمله کسانی بودند که به رهبری «جعفر بن ابی طالب» به حبشه هجرت کردند. (۲)

هر چند سرزمین حبشه، مکانی امن و مطمئن برای مهاجران بود و گرایش مردم به اسلام بسیار چشمگیر

۱- السیره النبویه، ابن هشام، ج ۱، ص ۳۴۴.

۲- السیره النبویه، ابن هشام، ج ۱، ص ۳۴۴. ؛ أسدالغابه، ج ۶، ص ۳۱۵؛ الإصابه، ج ۸، ص ۸۰؛ إعلام الوری بأعلام الهدی، ص ۱۴۱؛ السیره النبویه، ابن هشام، ج ۱، ص ۳۴۶؛ السیره النبویه، ابن کثیر، ج ۲، ص ۶؛ بحارالانوار، ج ۲۱، ص ۴۴.

ص: ۱۷

بود، اما برای ام حبیبه محنت شدیدی را به همراه آورد؛ زیرا در آنجا همسر او عبیدالله که به خاطر اسلام به حبشه هجرت کرده بود، اسلام را رها کرد و نصرانی شد و بر آیین نصرانیت از دنیا رفت. (۱)

ام حبیبه ماجرای مرتد شدن شوهرش را چنین گزارش کرده است: در خواب، شوهرم عبیدالله را دیدم که در بدترین حالت و زشت ترین وضعیت بود. با نگرانی از خواب برخاستم و در این اندیشه بودم که چرا حال شوهرم تغییر یافته است. صبح آن روز عبیدالله نزد من آمد و گفت: من در دین خود تجدیدنظر کرده و به این نتیجه رسیده ام که هیچ دینی بهتر از نصرانیت نیست؛ دینی که پیش از آن نیز بدان گرایش داشتم. من خواب خود را برای او نقل کردم و گفتم: هیچ خیری در تو نیست.

عبیدالله پس از مرتد شدن، تمام تلاش خود را برای بازگرداندن ام حبیبه به کار بست؛ اما ام حبیبه از درخواست شوهر مرتدش سرپیچی کرد و بر اسلام خود استقامت ورزید. (۲)

۱- أسدالغابه، ج۶، ص۳۱۵؛ الإصابه، ج۸، ص ۸۰؛ إعلام الوری بأعلام الهدی، ص۱۴۱؛ موسوعه عظماء حول الرسول، خالد عبدالرحمن العک، ج۱، ص۱۸۴.

۲- الطبقات الکبری، ج۸، ص۹۶؛ أسدالغابه، ج۶، ص۳۱۵؛ الاصابه، ج۸، ص ۱۴۰؛ موسوعه عظماء حول الرسول، ج۱، ص۱۸۴.

ص: ۱۸

عبیدالله پس از گرایش به مسیحیت به نوشیدن شراب روی آورد و بر اثر افراط در میگساری جان خود را از دست داد.

بعد از مرگ عبیدالله، شرایط زندگی برای ام حبیبه بسیار سخت و جان فرسا شده بود. اما او و دختر کوچکش، تنهایی و غربت حبشه را تحمل می کردند و از خدا می خواستند تا راه صواب را به آنان الهام کند و بر غربتشان رحم آورد. ام حبیبه می گوید:

چندی پس از مرگ شوهرم، خواب دیگری دیدم که گویا کسی مرا در خواب «ام المؤمنین» (۱)می خواند. من خواب خود را این گونه تأویل کردم که رسول الله [(ص)] مرا به ازدواج خود درخواهد آورد. به محض اینکه عده وفات شوهرم تمام شد، نجاشی، پادشاه حبشه، کنیزی نزدم فرستاد که پیامبر [(ص)] از تو خواستگاری کرده است. (۲)

ام حبیبه نیز مانند سایر صحابه از همان ابتدای اسلام آوردن سختی های بسیاری را تحمل نمود؛ اذیت

۱- «ام المؤمنین» لقبی است که به همسران پیامبر اعطا شده است. تاریخ مدینه دمشق (تراجم النساء) ، ص۸۶.

۲- انساب الاشراف، ج۲، ص۷۲؛ الاستیعاب، ج ۴، ص۴۰۱.

ص: ۱۹

و آزار اقوام و خویشـان و دوری از خـانواده و تحمـل غربت، تنهـا گوشه ای از مصـیبت هایی است که امثال ام حبیبه به منظور زنـده نگاه داشتن اسلام و دوری از شرک و مشرکین به جان می خریدند. (۱)

۱- موسوعه عظماء حول الرسول، ج۱، ص۱۸۴.

ص: ۲۰

ص: ۲۱

ازدواج با پیامبر اسلام (ع)

رسول خدا (ص) در سال ششم یا هفتم، توسط عمرو ابن امیه ضمری (۱)نامه ای برای نجاشی فرستاد و طی آن از او خواست که ام حبیبه را برای آن حضرت خواستگاری کند. نجاشی نیز مطابق فرمان رسول خدا [(ص)] با فرستادن کنیزی از ام حبیبه خواستگاری کرد. (۲)

ام حبیبه می گوید:

نجاشی، کنیزی را نزد من فرستاد و به من گفت که پادشاه می گوید: پیامبر [(ص)] برای من نامه نوشته که تو را به نکاح او درآورم و از تو خواسته که برای خودت وکیلی را انتخاب کنی و من خالد بن سعید ابن العاص اموی را وکیل خود کردم. به هنگام غروب، نجاشی به

۱- الطبقات الکبری، ج۸، ص۷۷؛ امتاع الاسماع، ج۶، ص۶۴.

۲- أنساب الأشراف، ج۱، ص ۴۳۹؛ البدایه و النهایه، ابن کثیر، ج۴، ص ۱۴۳.

ص: ۲۲

جعفر بن ابی طالب و دیگر مسلمانان امر کرد که حاضر شوند و شروع به خواندن خطبه کرد: «اَلحَمدُلله، المَلِکِ القُدُّوسِ، السَّلامِ المُؤمِنِ، المُهَیمِنِ العَزِیزِ، الجَبّارِ المُتَکَبِّر أشهَدُ أن لا إلهَ إلاّ الله، وَ أشهَدُ أنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ الله وَ أنَّهُ الَّذِی بَشَّرَ بِهِ عیسی بنُ مَریَمَ» . و سپس افزود: پیامبر [(ص)] برای من نامه نوشته که ام حبیبه دختر ابوسفیان را به ازدواج او درآورم و من خواسته اش را اجابت کردم. خالد بن سعید گفت: «اَلحَمدُللهِ أحمَدُهُ وَ أستَعینُه وَ أشهَدُ أن لا إلهَ إلاّ اللهُ وَحدَهُ لا شَریکَ لَهُ وَ أشهَدُ أنَّ مُحَمَّداً عَبدُهُ وَ رَسُولُه، أرسَلَهُ بِالهُدی وَ دِینِ الحَقِّ، لِیُظهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّه وَلَو کَرِهَ المُشرِکُون» . سپس اضافه کرد: من نیز خواسته رسول خدا [(ص)] را اجابت نمودم و ام حبیبه دختر ابوسفیان را به ازدواج او درآوردم. سپس نجاشی به میهمانان ولیمه ای داد و آن گاه میهمانان متفرق شدند. (۱)

درباره مکان نکاح پیامبر (ص) با ام حبیبه اختلاف نظر وجود دارد؛ برخی گفته اند: این امر در مدینه صورت گرفته و برخی ازدواج آنها را در حبشه می دانند که

۱- أسدالغابه، ج۶، ص۳۱۵؛ الإصابه، ج۸، ص ۸۰؛ الاستیعاب، ج۴، ص ۱۹۳۰؛ تاریخ الطبری، ج۱۱، ص۶۰۵؛ طبقات الکبری، ج۱، صص ۷۹ و ۱۹۸؛ بحارالانوار، ج۲۰، ص۳۹۳.

ص: ۲۳

قول دوم صحیح تر است. (۱)

روشن است که ازدواج پیـامبر (ص) با ام حبیبه، جنبه دلجویی از این زن مسـلمان را داشت؛ زیرا او با جـدا شـدن از پـدر و اقوام بت پرست خود به همراه همسـر مسـلمانش رهسپار حبشه شد و در آن دیار غربت نیز شوهر و شریک زندگی خود را از دست داد. پس چه افتخـاری بهتر از اینکه به همسـری پیـامبر (ص) نائـل گردد. بـا این عمل، پیامبر (ص) از صبر و ایمان ام حبیبه تجلیل کرده و او و کودک بی پناهش را پناه دادنـد و همچنین از این طریق، ابوسـفیان (رئیس کفار و مشـرکان مکه) را شـکست دادند تا آنجا که خود ابوسـفیان، پس از شـنیدن خبر ازدواج دخترش بـا پیـامبر، زبان به اعتراف گشود و گفت: «بینی این مرد به خاک مالیـده نمی شود» . (۲)(این سخن کنایه از شکست ناپذیری پیامبر (ص) است) .

در برخی منـابع تـاریخی و تفسیری از ابن عبـاس آمـده است که مقصـود از «مـودت» در آیه عَسَـی الله أنْ یَجْعَـلَ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَ الَّذِینَ عادَیْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً (۳)(ممتحنه: ۷)

۱- أسدالغابه، ج۶، ص۳۱۶.

۲- أسدالغابه، ج۵، ص ۴۵۷؛ الإصابه، ج ۸، ص ۱۴۰؛ تاریخ الطبری، ج ۲، ص۲۹۵.

۳- امید است خدا میان شما و کسانی از مشرکین که با شما دشمنی کردند (از راه اسلام) پیوند محبت برقرار کند.

ص: ۲۴

ازدواج نبی اکرم (ص) و ام حبیبه (دختر ابوسفیان) است که پس از آن ام حبیبه، ام المؤمنین شد و جایگاه والایی پیدا کرد. (۱)

آلوسی ضمن نقل روایت مربوط به آیه ذکر شده، در ادامه برای توضیح می نویسد:

پیامبر [(ص)] ام حبیبه را زمانی که به حبشه هجرت کرده بود به نکاح خود درآورد درحالی که این آیات در سال ششم هجرت در مدینه نازل شده است. بنابراین، آنچه ذکر شده، ظاهراً صحیح نیست و در ثبوتش از ابن عباس هم حرف و حدیث هایی وجود دارد و خود خداوند بر دگرگون ساختن

قلوب و تغییر حالات و تسهیل اسباب مودت تواناست. (۲)

در تفسیر نمونه نیز آمده است: اینکه «مودت» در آیه فوق با ازدواج رسول الله (ص) و ام حبیبه صورت گرفته، بعید به نظر می رسد، چرا که آیات مورد بحث در آستانه فتح مکه نازل شده است. (۳)

۱- البدایه و النهایه، ج۴، ص۱۴۳؛ دلائل النبوه، ج۳، ص۴۵۹؛ درالمنثور، ج۶، ص۲۰۵؛ و بنا به نقلی در کشف الأسرار و عده الأبرار، ج۱۰، ص ۷۲؛ التفسیر الحدیث، ج۹، ص ۲۷۴.

۲- روح المعانی، آلوسی، ج۱۴، ص۲۶۸.

۳- تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی و همکاران، ج۲۴، ص ۳۰.

ص: ۲۵

هجرت به مدینه

در سال هفتم هجرت، به دنبال فتح خیبر، ام حبیبه همراه جعفر بن ابی طالب و سایر مهاجران به مدینه بازگشت و پیامبر (ص) از این بازگشت بسیار مسرور شد. با ورود ایشان به مدینه، پیامبر (ص) به گرمی از ایشان استقبال نمود و فرمود: «به خدا سوگند نمی دانم به کدام یک خشنود باشم؟ به فتح خیبر؟ یا به قدوم جعفر؟ . . .» (۱)طبق برخی گزارش ها، نجاشی ام حبیبه را با شرحبیل بن حسنه یا عمرو بن امیه روانه مدینه کرد. و آنها زودتر از دیگر مهاجران به مدینه رسیدند. (۲)

زمانی که ام حبیبه وارد خانه رسول خدا (ص) شد، زنان پیامبر (ص) جشن گرفتند و به ایشان درود و سلام

۱- تاریخ الإسلام، ج ۴، صص ۱۳۲ - ۱۳۴.

۲- السنن الکبری، ج ۷، ص ۷۱؛ إمتاع الأسماع، ج ۶، ص ۶۳.

ص: ۲۶

فرستادند. یکی از این زنان «صفیه» بود که مدت زیادی از ازدواج او با پیامبر (ص) نمی گذشت. عثمان بن عفان نیز به نشانه خشنودی از این نکاح، قربانی نمود و به مردم ولیمه داد. بدین ترتیب ام حبیبه در کنار دیگر همسران رسول خدا (ص) زندگی امن و راحتی را آغاز نمود. (۱)

وی برخلاف دیگر زنان پیامبر (ص) ، در مسائل اجتماعی و سیاسی نقش چندانی نداشت و بیشتر وقت خود را در خانه به سر می برد. او را از جمله زنان عابد و پرهیزکاری دانسته اند که بسیار نماز می خواند و یاد خدا می کرد و به مسائل دینی اهمیت می داد. (۲)

۱- موسوعه عظماء حول الرسول، ج ۱، صص ۱۸۷و۱۸۸.

۲- الطبقات الکبری، ج۸، ص۹۸؛ البدایه و النهایه، ج۸، ص۳۹.

ص: ۲۷

ابوسفیان در خانه ام حبیبه

زمانی که مشرکان در مکه صلح حدیبیه را که در سال ششم هجرت بسته شده بود، نقض کردند، به خاطر ترس از انتقام رسول خدا (ص) ، ابوسفیان را به مدینه فرستادند تا شاید بتواند حضرت را در تجدید صلح راضی کند؛ اما پیامبر (ص) فرمود: «صلح ما در روز حدیبیه بود و تغییر و تبدیلی در آن نیست» .

به همین سبب ابوسفیان نزد دخترش (ام حبیبه) رفت و هنگامی که خواست بر بستر پیامبر (ص) بنشیند ام حبیبه او را نهی کرد و گفت: «این بستر رسول خدا (ص) است و تو فردی نجس و مشرک هستی» . ابوسفیان به دخترش گفت: «ای دخترم! تو بعد از من به شر و بلا گرفتار شدی» ؛ اما ام حبیبه پاسخ داد: «خداوند مرا به سوی اسلام هدایت کرد؛ اما تو

ص: ۲۸

ای پدر که سید و بزرگ قریشی، چگونه به اسلام نگرویدی و سنگ هایی را می پرستی که نه می شنوند و نه می بینند» . ابوسفیان گفت: «از تو تعجب می کنم؛ آیا آنچه پدرانمان می پرستیدند را رها کردی و از دین محمد [(ص)] پیروی می کنی؟» سپس برخاست و از نزد او رفت. (۱)

درباره ام حبیبه نقل شده که او نیز مانند سایر زنان روزی از رسول خدا (ص) خواست تا به نفقه او بیفزاید، امّا وقتی آیه های ۲۸ - ۲۹ سوره احزاب نازل شد، آنان زندگی زاهدانه را با رسول خدا (ص) ترجیح دادند. (۲)

۱- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۹۹؛ موسوعه عظماء حول الرسول، ج ۱، ص۱۸۸.

۲- التبیان، ج ۸، ص ۳۳۵.

ص: ۲۹

ام حبیبه و ماجرای قتل عثمان

در ماجرای شورش علیه عثمان و دوره ای که وی در محاصره به سر می برد، مالک اشتر به عنوان یکی از هواداران امام علی (ع) کوشید تا با استفاده از هودج ام حبیبه، عثمان را از محاصره به درآورد؛ اما برخی از محاصره کنندگان اجازه ورود ام حبیبه را به خانه عثمان ندادند و مرکب او را رم دادند. (۱)

ام حبیبه با توجه به پیوند خانوادگی خود با عثمان، سعی کرد تا او را از حلقه محاصره خارج کند و از آشوب و پیامدهای بعدی آن جلوگیری کند؛ این در حالی بود که برادرش معاویه هیچ تلاشی برای نجات عثمان انجام نداد و تنها ناظر به قتل رسیدن عثمان

۱- تاریخ طبری، ج۳، ص۴۱۷.

ص: ۳۰

بود. هنگام دفن عثمان نیز، که مخالفان مانع دفن او شدند، ام حبیبه بود که با تلاش خود به این آشوب اجتماعی خاتمه داد. (۱)

در نقلی آمده است که ام حبیبه پس از کشته شدن عثمان، پیراهن آغشته به خون وی را همراه «نعمان بن بشیر» نزد برادرش (معاویه) به دمشق فرستاد. (۲)

گویا ام حبیبه توانسته بود به عثمان آب برساند و چون عرصه را بر عثمان تنگ دید، از امام علی (ع) خواست به یاری عثمان بشتابد.

گفته شده او تهدید کرد اگر مانع دفن عثمان در مسجدالنبی شدند، موهای خود را پریشان خواهد کرد. (۳)که باید این را لغزش ام حبیبه دانست چنان که او در پی کشته شدن محمد بن ابی بکر، کارگزار امام علی (ع) در مصر اظهار خوشحالی کرد. (۴)

۱- الغدیر، علامه امینی، ج ۹، ص ۲۱۰.

۲- مروج الذهب، علی بن حسین المسعودی، ج۳، ص ۳۵۳.

۳- الغدیر، ج ۹، ص ۲۱۰.

۴- احادیث ام المؤمنین عایشه، ج ۱، ص ۳۵۰.

ص: ۳۱

وفات

ام حبیبه در سال ۴۴ و به قولی (۴۵، ۴۲ و ۵۹) هجری قمری و در زمان خلافت معاویه درگذشت. (۱)

از عایشه روایت شده که:

ام حبیبه در هنگام وفاتش مرا خواست و از من طلب حلالیت کرد. سپس به سوی ام سلمه فرستاد و از او نیز طلب مغفرت کرد. (۲)

در روایتی پیرامون مکان قبر ام حبیبه از امام سجاد (ع) چنین نقل شده است:

وارد خانه علی بن ابی طالب [(ع)] شدیم و گوشه ای

۱- الاصابه، ابن حجر، ج ۸، ص ۱۴۳؛ أنساب الأشراف، ج ۱، ص ۴۴۰؛ الاستیعاب، ج ۴، صص ۱۸۴۵ و ۱۹۲۹؛ إمتاع الأسماع، ج ۶، ص ۶۴؛ تاریخ الإسلام، ج ۴، ص ۱۳۲؛ تاریخ طبری، ج ۱۱، ص ۶۰۷؛ ر. ک: الثقات، ج ۳، ص ۱۳۱؛ المحبر، ص ۹۹.

۲- أنساب الأشراف، ج ۱، ص ۴۴۰.

ص: ۳۲

از آن را حفر کردیم و از آن سنگی را بیرون آوردیم که روی آن نوشته بود: این قبر رمله دختر صخر است. پس آن سنگ را در جایش گذاشتیم. (۱)

اما بنابر قول صحیح، قبر ام حبیبه در مدینه (۲)و در قبرستان بقیع است. (۳)

برخی نیز قبری را در باب الصغیر شام به او منسوب می کنند و می گویند او برای ملاقات با برادرش معاویه به شام رفته و در همان جا از دنیا رفت. (۴)

۱- تاریخ المدینه المنوره، ج ۱، ص ۱۲۰؛ الاستیعاب، ج۴، ص۱۸۴۶.

۲- إمتاع الأسماع، ج۶، ص۶۳؛ تاریخ الإسلام، ج۴، ص۱۳۴.

۳- موسوعه عظماء حول الرسول، ج۱، ص۱۹۲.

۴- تاریخ الإسلام، ج ۴، ص ۱۳۲؛ سفرنامه ابن بطوطه، ج ۱، ص ۹۸.

ص: ۳۳

نقش ام حبیبه در روایت حدیث

ام حبیبه احادیث بسیاری از رسول اکرم (ص) روایت کرده که مجموع آنها به شصت و پنج حدیث می رسد. (۱)بخاری و مسلم در دو حدیث بر این امر اتفاق نظر کرده اند و مسلم در دو حدیث جداگانه نیز آن را آورده است. (۲)

راویان ام حبیبه عبارتند از: برادرانش (معاویه

۱- إمتاع الأسماع، ج۶، ص۶۳.

۲- ر. ک: صحیح بخاری، کتاب النکاح، باب وَ اَنْ تَجْمَعُوا بَیْنَ الاخْتَیْنِ إِلاّ ما قَدْ سَلَفَ، کتاب الطلاق، باب الکحل للحاده؛ صحیح مسلم، کتاب الرضاع، باب تحریم الربیبه و أخت المرأه، کتاب الطلاق، باب وجوب الإحداد، و باب صلاه المسافرین، باب فضل السنن الراتبه قبل الفرائض و بعدهن، کتاب الحج، باب استحباب تقدیم دفع الضعفه من النساء ذو غیرهن من مزدلفه إلی منی فی أواخر اللیل قبل زحمه الناس.

ص: ۳۴

و عنبسه) و پسر برادرش (عبدالله بن عتبه بن ابی سفیان) .

همچنین عروه بن زبیر، زینب بنت ابی سلمه، ابوجراح قرشی، انس بن مالك و. . . نیز از او روایت نقل کرده اند. (۱)

اکنون به چند نمونه از روایاتی که به وسیله ام حبیبه نقل شده است، اشاره می شود:

روایت اول:

ام حبیبه حدیث مشهوری در تحریم ربیبه (دختر زن) و خواهر زن دارد. هشام از عروه و او از زینب بنت أبی سلمه و او از ام حبیبه نقل می کند که:

به نزد رسول خدا [(ص)] رفتم و به ایشان گفتم: با خواهر من دختر ابی سفیان ازدواج کن. حضرت فرمود: خواهرت؟ گفتم: بله. حضرت فرمود: آیا تو دوست داری این اتفاق بیفتد؟ گفتم: بله. من خوشحال می شوم که کسی با من در خوشبختی خواهرم شریک باشد. حضرت فرمود: ازدواج با او بر من حلال نیست. عرض کردم: به خدا سوگند به من خبر رسیده که تو «دُره» ، دختر ابی سلمه را خواستگاری کردی. حضرت فرمود: دختر

۱- ر. ك: تاریخ مدینه دمشق (تراجم النساء) ، صص ۷۰ و ۷۶.

ص: ۳۵

ابی سلمه؟ عرض کردم: بله. پیامبر [(ص)] فرمود: به خدا سوگند! حتی اگر او ربیبه من در خانه ام نبود نیز بر من حلال نبود، چرا که او دختر برادر رضاعی من است و ثُوَیْبه، من و پدر او را شیر داده است. پس دختران و خواهران خود را بر من عرضه نکنید. (۱)

روایت دوم:

عنبسه بن ابی سفیان در روایتی از ام حبیبه نقل می کند که وی گفت:

از پیامبر اکرم [(ص)] شنیدم که فرمود: هیچ بنده مسلمانی نیست که هر روز دوازده رکعت نماز غیر از نمازهای واجب بخواند مگر اینکه خداوند برای او در بهشت خانه ای می سازد یا خانه ای برایش ساخته می شود. (۲)

روایت سوم:

عنبسه در روایتی دیگر از ام حبیبه نقل می کند که حضرت فرمود: «هر کس قبل و بعد از نماز

۱- صحیح بخاری، ج ۵، صص ۱۹۶۱، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۲۰۵۴.

۲- سنن دارمی، عبدالله الدارمی، ج۱، ص ۳۳۵؛ صحیح مسلم، مسلم النیشابوری، ج۲، ص ۱۶۲؛ فتح الباری، ابن حجر عسقلانی، ج۹، ص۱۱۷.

ص: ۳۶

ظهر، چهار رکعت نماز بخواند بر آتش حرام می شود» . (۱)

روایت چهارم:

زینب بنت ام سلمه از ام حبیبه نقل می کند که پیامبر (ص) فرمود:

برای زن مسلمانی که به خدا و روز قیامت ایمان دارد، حلال نیست که بیش از سه روز آرایشش را کنار بگذارد مگر زنی که همسرش وفات یافته، به مدت چهار ماه و ده روز. (۲)

روایت پنجم:

عمر بن حکم از ام حبیبه روایت می کند که مردمی از اهل یمن نزد رسول خدا (ص) آمدند تا نماز و سنن و فرائض را به آنها بیاموزد. سپس به رسول خدا (ص) عرضه کردند: «ما شرابی داریم که آن را از گندم و جو تهیه می کنیم» . حضرت فرمود: «الغبیرا؟» آنها گفتند:

«بله» . حضرت فرمود: «آن را نخورید» .

ساجی در حدیث خود آورده است که پیامبر (ص)

۱- الاربعین البلدانیه، ابن عساکر، ص۱۰۰. برای مشاهده مشابه همین روایت با اندکی تفاوت در نقل ر. ک: تاریخ مدینه دمشق، ج ۵، ص ۳۴۹.

۲- صحیح بخاری، ج ۵، ص ۲۰۴۳؛ صحیح مسلم، ج ۲۶، ص ۱۱۱.

ص: ۳۷

این مطلب را سه بـار تکرار کرد و ابوعبیـد آورده است که بعـد از گـذشت دو روز از این ماجرا، حضـرت دوباره این مطلب را برای آنهـا یـادآوری کرد؛ اما آنها گفتنـد: خوردن آن را کنار نمی گذارنـد. سـپس حضـرت فرمود: «هر کس خوردن آن را ترک نکرد، گردنش را بزنید» . (۱)

۱- عوالی اللئآلی، ج۱، ص۳۱۷.

ص: ۳۸

ص: ۳۹

کتابنامه

۱. الاربعین البلدانیه، علی بن الحسن بن عساکر، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۳ه. ق.

۲. الاستیعاب فی معرفه الأصحاب، أبوعمر یوسف بن عبدالله بن محمد بن عبد البر، تحقیق: علی محمد البجاوی، بیروت، دار الجیل، ۱۴۱۲ه. ق.

۳. أسد الغابه فی معرفه الصحابه، عزالدین بن الأثیر أبو الحسن علی بن محمد الجزری، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۹ه. ق.

۴. الإصابه فی تمییز الصحابه، احمد بن علی بن حجر العسقلانی، تحقیق: عادل احمد عبد الموجود و علی محمد معوض، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ه. ق.

۵. إمتاع الأسماع بما للنبی من الأحوال و الأموال و الحفده و المتاع، أحمد بن علی المقریزی، تحقیق: محمد عبد الحمید النمیسی، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۰ه. ق.

ص: ۴۰

۶. بحارالانوار، محمّدباقر مجلسی، چاپ سوم، بیروت، دارإحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ه. ق.

۷. البدایه و النهایه، أبو الفداء اسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی، بیروت، دار الفکر، ۱۴۰۷ه. ق.

۸. تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر و الأعلام، محمد بن احمد الذهبی، تحقیق: عمرعبد السلام تدمری، چاپ دوم، بیروت، دار الکتاب العربی، ۱۴۱۳ه. ق.

۹. تاریخ الیعقوبی، احمد بن أبی یعقوب المعروف بالیعقوبی، بیروت، دار صادر.

۱۰. تاریخ مدینه دمشق، علی بن الحسن بن عساکر، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۵ه. ق.

۱۱. تصویر خانواده پیامبر در دایره المعارف اسلام، زیر نظر محمود تقی زاده داوری، قم، انتشارات شیعه شناسی، ۱۳۸۷ه. ش.

۱۲. التفسیر الحدیث، محمد عزه دروزه، قاهره، دار احیاء الکتب العربیه، ۱۳۸۳ه. ق.

۱۳. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی و جمعی از نویسندگان، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ه. ش.

۱۴. تفصیل وسائل الشّیعه الی تحصیل مسائل الشّریعه، محمد بن حسن الحر العاملی، بیروت، مؤسسه آل البیت لإحیاء التراث، ۱۴۱۳. ق.

ص: ۴۱

۱۵. الدرالمنثور فی تفسیر المأثور، جلال الدین عبد الرحمان بن أبی بکر السیوطی، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ه. ق.

۱۶. دلائـل النبوه و معرفه أحوال صـاحب الشـریعه، ابوبکر احمـدبن الحسـین البیهقی، تحقیق: عبـدالمعطی قلعجی، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۵ه. ق.

۱۷. روح المعانی فی تفسیر القرآن، سید محمود آلوسی، تحقیق: علی عبدالباری عطیه، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ه. ق.

۱۸. سنن الدارمی، عبدالله بن بهرام الدارمی، دمشق، مطبعه الاعتدال.

۱۹. السیره النبویه، اسماعیل بن کثیر، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۰ه. ق.

۲۰. السـیره النبویه، عبـدالملک بن هشـام الحمیری المعافری، تحقیق: مصـطفی السـقا و ابراهیم الأبیاری و عبـدالحفیظ شـلبی، بیروت، دارالمعرفه.

۲۱. صحیح البخاری، محمد بن اسماعیل البخاری، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۱ه. ق.

۲۲. صحیح مسلم، مسلم بن حجاج النیشابوری، بیروت، دارالفکر.

ص: ۴۲

۲۳. الطبقات الکبری، محمد بن سعد بن منیع الهاشمی البصری، تحقیق: محمد عبدالقادر عطا، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۰ه. ق.

۲۴. عوالی اللئآلی العزیزیه فی الاحادیث الدینیه، محمد بن علی بن ابراهیم الاحسائی (ابن ابی جمهور) ، قم، انتشارات سیدالشهداء، ۱۴۰۳ه. ق.

۲۵. الغدیر فی الکتاب و السّنّه و الأدب، عبدالحسین الأمینی النّجفی، چاپ ششم، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۴. ش.

۲۶. فتح الباری شرح صحیح البخاری، شهاب الدین بن حجر العسقلانی، چاپ دوم، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۰ه. ق.

۲۷. کتاب جمل من انساب الأشراف، أحمد بن یحیی بن جابر البلاذری، تحقیق: سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۷ه. ق.

۲۸. کشف الأسرار و عده الأبرار، احمد بن ابی سعد رشیدالدین میبدی، تحقیق: علی اصغر حکمت، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۱ه. ش.

۲۹. مروج الذهب و معادن الجوهر، علی بن حسین المسعودی، تهران، انتشارات علمی - فرهنگی، ۱۳۸۲ه. ش.

۳۰. منتهی المطلب، حسن بن یوسف بن علی الحلی، تبریز، نشر حاج احمد، ۱۳۳۳ه. ش.

ص: ۴۳

۳۱. موسوعه عظماء حول الرسول، خالد عبدالرحمن العک، چاپ دوم، دمشق، دارالنفائس، ۱۴۱۹ه. ق.

۳۲. ناسخ الحدیث و منسوخه، عمربن احمدبن عثمان بن شاهین، مکتبه المنار، ۱۴۰۸ه. ق.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ وَالَّذِینَ لَا یَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ.ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

قائمیه
مرکز تحقیقات رایانه ای
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشـــانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹